

Dobszay László

A magyar népének-törzsanyag felekezeti megoszlása*

Ökuménikus énekgyűjteményt szerkeszthetünk azért, hogy gesztust tegyünk más felekezetek felé.

Dobszay László zenetörténész, karnagy, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

Ökuménikus énekgyűjteményt szerkeszthetünk azért, hogy a közösen tartott istentiszteletek számára énekekről gondoskodjunk.

Ökuménikus énekgyűjteményt szerkeszthetünk azért, hogy egy-egy felekezet repertoárját importált, színesítő betétekkel gazdagítsuk.

Magyarországon más, mélyebben járó indoka van annak, hogy ökuménikus énekgyűjteményről gondolkodjunk. Ez az indok egyszerűen a dolog igazsága, vagyis az, hogy a magyar népének-törzsanyag legnagyobb és legértékesebb része eleve ökuménikus vonatkozású: közös örökség, melyet az egyes XX. századi felekezeti könyvek csak részlegesen őriznek. Egy ökuménikus énekgyűjtemény ezt a közös örökséget tanúsíthatná, s kiegészíthetné kölcsönösen azt, ami az őrzésben valahol hiányként mutatkozik.

Engedjék meg, hogy e tétel igazolására „A magyar népének” című könyvem anyagából készült néhány friss statisztikát bemutassak. Lehet, hogy a számadatok szárazak lesznek, a tanulság annál figyelemreméltóbb. Könyvemből hat fejezetet ill. alfejezetet emelek ki:

1. a középkort (a táblázatokban a KK rövidítés jelzi),
2. a reformáció korát (XVI),
3. a XVII. század hagyományos énekanyagát (XVII/1),
4. ugyanezen század újító, barokkos stílusát (XVII/2),
5. a XVIII. század régiesebb énekeit (XVIII/1),
6. ugyanezen század divatos késő-barokk, klasszicista stílusát (XVIII/2).

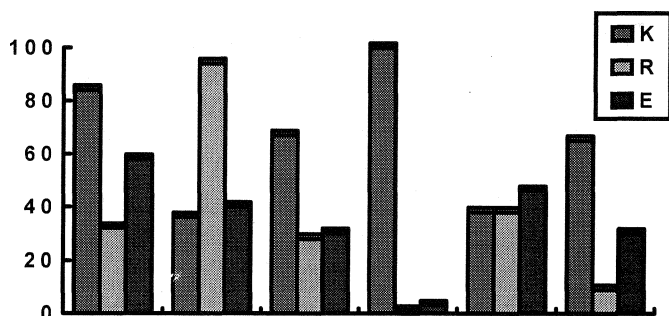
A statisztika természetesen torzítani fog. Elhagytam a gregorián eredetű dallamokat, a genfi zsoltárokat, a német koráldallamokat. Metodikailag mindegyikkel más-más probléma lenne, amely a magyar törzsanyag kezelését elhomályosítaná. Figyelmen kívül hagytam egyes olyan módosulásokat, melyek csupán XX. századi szerkesztői eljárások következményei. Tény, hogy a XVI. században még alig választható el az evangélikus és református forrásanyag. Bizonyos fokig torzítja a képet az is, hogy könyvem általában *eredetiük* s nem magyarországi *megjelenésük* szerint datálja az énekeket. Egy ének keletkezése és hazai használatba vétele között olykor évtizedek vagy akár évszázadok telhetnek el. Mindez bizonyos elnagyolást jelent, de a tendenciák megállapításában nagy hibát nem okoz.

* A III. Magyar Egyházzenei Kongresszuson, 1997. március 14-én elhangzott előadás.

Lássuk tehát a táblákat. Az Ia. tábla pusztán azt rögzíti, hogy az egyes kor-
szakokhoz tartozó, ma is használatos énekanyag hány százalékát tartalmaz-
zák az egyes felekezeti énektárak:

**Ia. A három felekezeti énekkönyvbe foglalt anyag hány százalékát tartal-
mazzák az egyes jelenlegi énektárak?**

	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
K	84	36	67	100	38	65
R	32	94	28	1	38	9
E	58	40	30	3	46	30

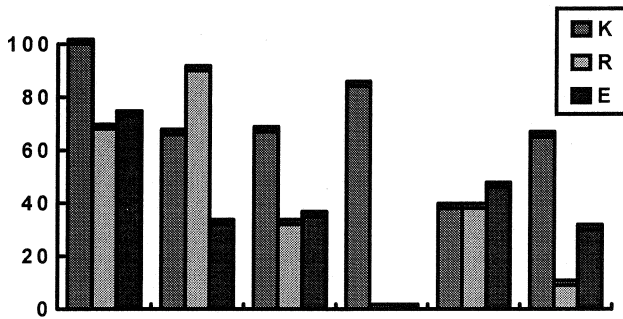

Megfigyelhető a középkornál a katolikus, a XVI. századnál a református ének-
tár kiugrása. Míg a XVII. és XVIII. század hagyományos anyagában kiegyen-
súlyozott a helyzet, kiugró e korok divatstílusainak dominanciája a katoliku-
soknál.

Módosul ez a kép, ha nem csak a mai énektárakat olvassuk, hanem az
egyes felekezetek régebbi hagyományát is figyelembe vesszük. Ez olvasható
az Ib. „javított” táblázatban:

Ib. „Javított” változat a történelmi források figyelembevételével:

	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
K	100	66	67	84	38	65
R	68	90	32	0	38	9
E	73	32	35	0	46	30

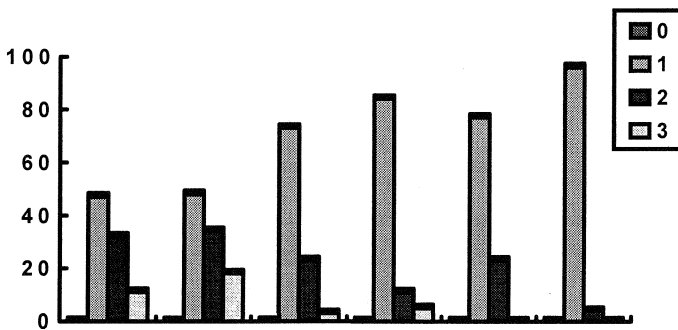

Mint látható, a középkori énekek esetében a protestáns, a XVI. századiaknál a katolikus gyakorlat jóval inkább befogadókéss volt, mint azt a XX. századi énekkönyvek tükrözik.

A II. tábla az egyes korok énekanyagának ökuménikus jellegét tükrözi azzal, hogy a kor énekeinek hány százaléka szerepel egy, kettő illetve három felekezeti énekkönyvében:

IIa. A 0-1-2-3 felekezet énektárában szereplő énekek százalékaránya koronként:

	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
0	0	0	0	0	0	0
1	47	48	73	84	77	96
2	32	34	23	11	23	4
3	11	18	3	5	0	0

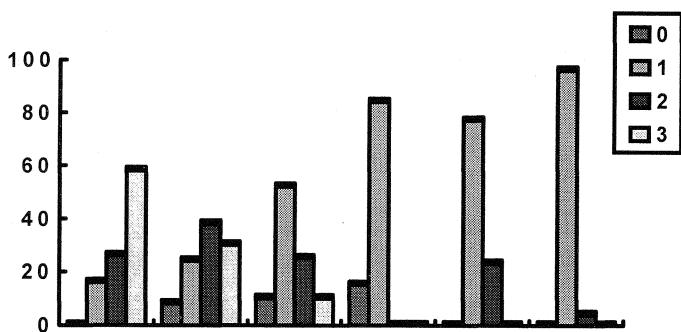

Mit látunk? Az egy-felekezetes énekek számaránya annál nagyobb, minél inkább közeledünk korunkhoz. A középkorban és a XVI. században még némi többségben vannak az ökümenikusan reprezentált énekek, az egy-felekezetes énekek száma a XVII. században a kétharmados arányt is meghaladja, a XVII–XVIII. század divatdallamainál pedig már-már a 100 %-ot közelíti.

A történeti források tanulmányozása azonban még kifejezettebb tanúságát adja a régi énekek ökümenikus jellegének:

IIb. „Javított” változat a történelmi források figyelembevételével:

	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
0	0	8	10	15	0	0
1	16	24	52	48	77	96
2	26	38	25	0	23	4
3	58	30	10	0	0	0

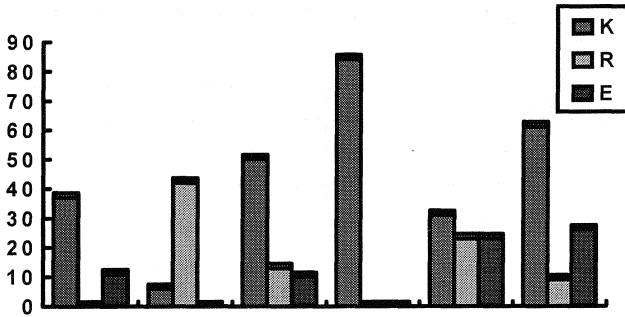

A középkori énekeknek csupán 16 %-a, a XVI. századiaknak mindössze 24 %-a egy-felekezeti, s még a XVII. századi hagyományos repertoárnak is közel fele megtalálható egynél több felekezeti énekkönyveiben.

A III. tábla az egyfelekezeti énekek belső arányát mutatja:

IIIa. Egyszeri előfordulások a felekezeti anyagban (a szakaszhoz tartozó teljes énektárban):

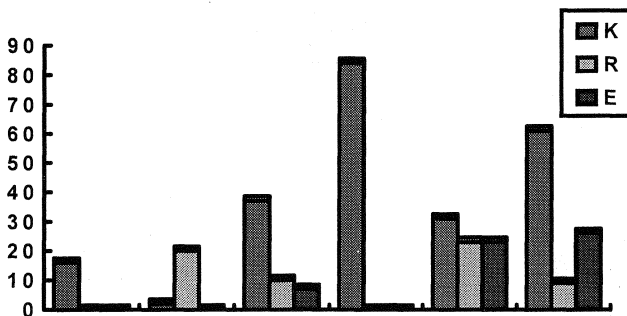
	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
K	37	6	50	84	31	61
R	0	42	13	0	23	9
E	11	0	10	0	23	26

Látjuk, hogy a XVI. századi református túlsúly után a XVII-XVIII. század divatos stílusaiban a katolikusok termeltek legtöbbet, anélkül azonban, hogy az jelentős hatással lett volna a protestáns énekgyakorlatra. A „javított” tábla nagyjából ugyanezen arányokat mutatja:

IIIb. „Javított” változat a történelmi források figyelembevételével:

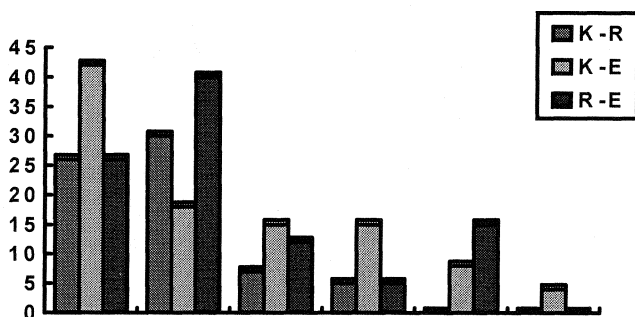
	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
K	16	2	37	84	31	61
R	0	20	10	0	23	9
E	0	0	7	0	23	26

A IV. tábla talán meglepő lesz az ökuménikus kapcsolatok milyensége szempontjából:

IVa. „Találkozások” az egyes felekezeti repertoárok között a vonatkozó teljes énekanyag százalékában:

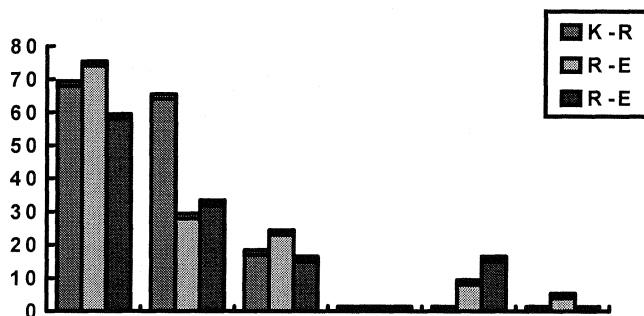
	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
K-R	26	30	7	5	0	0
K-E	42	18	15	15	8	4
R-E	26	40	12	5	15	0

A három felekezetenél meglévő énekek a kimutatásban természetesen háromszor szerepelnek, mind katolikus-református, katolikus-evangélikus, mind református-evangélikus párosításban. Még elmemozdítóbb a „javított” történelmi tábla:

IVb. „Javított” változat a történelmi források figyelembevételével:

	KK	XVI	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2
K-R	68	64	17	0	0	0
K-E	74	28	23	0	8	4
R-E	58	32	15	0	15	0

Látjuk, hogy a törzsanyag tekintetében (mellőzve itt a genfi zsoltárokat és a korálokat) a katolikus–protestáns kapcsolat semmivel sem halványabb, mint a református-evangélikus. Mindez ismét csak a középkorra és a XVI. századra áll. Már a XVII. századtól megfigyelhető a kapcsolatok visszaesése, különösen ismét a divatstílusok esetében.

Megfigyeléseinket abban összegezhetjük, hogy *a magyar törzsanyag zöme történelmileg ökümenikus jellegű, a különválás a XVII. században kezdődik, különösen a barokkos anyag beáramlásával. Azt is látjuk, hogy ezt az ökümenikus jelleget a mai felekezeti énektárak is jelzik, de fogyatékosabban, mint a felekezetek történeti énekkönyvei.* Az úgynevezett hitviták korában sokkal nyitottabbak voltak a felekezetek a „communicatio in cantu”-ra, mint a következő századokban.

*

Milyen tanulságokkal jár mindez egy XX. vagy XXI. századi énekgyűjteményre nézve?

1. Először megismételjük: az énekgyűjteményt ez a közös történelem sokkal jobban megindokolja, mint a többi, nemes, de felületi szempont.

2. Az ökümenikus énekgyűjteménynek alapvető módszere nem a „beválogatás” a másik felekezet könyvéből, hanem a történelmileg adott „közös” énekek gondozása.

3. Egy ökümenikus énekgyűjtemény törzsének a középkori és XVI. századi énekanyagnak kell lennie, némi kiegészítéssel a XVII. század hagyományos stílusaiból vett tételekkel.

A fentiekben nem ökümenikus énekkönyvről beszéltem, hanem énekgyűjteményről. A felekezeti énekkönyveknek megvan a maga története, logikája, stratégiája, sőt taktikája is. A felekezeti külön-anyag a gyülekezet számára az önazonosság jelképe és táplálója. Természetesen megvannak a tartalmilag indokolt eltérések: olyan témák, kifejezések, hangsúlyok, melyek egy másik felekezet számára idegenszerűek. E különbségeket helytelen egy közös énekkönyv által elmosni, s nyilvánvalóan visszautasításra találna egy ilyen kezdeményezés.

Más azonban a helyzet egy *énekgyűjteménnyel*, mely szorgos és nyugodt közös munka eredménye lehetne, egy *készletet* kínálna fel a gyakorlat számára, de meg is hagyná a gyakorlatnak a döntést, hogy mire fogja azt felhasználni. Ha csak kulturális hatása van, az sem csekély. Ha dokumentálja a közös múltat, az is építő. Ha merítenek, válogatnak belőle a felekezetek, akkor szolgálatot tettünk nekik. Ha ökümenikus istentiszteleteknek kínál jó anyagot, hála érte Istennek. Ha egyszer, évek vagy évtizedek múlva eljön a felekezeti énektárak reformjának ideje, támaszkodhatnak rá a szerkesztők. Ha Isten úgy akarja, hogy az ökümenikus közeledés előbbre haladjon, a gyűjtemény alapja

lehet a felekezeti énekkönyvek valamiféle „közös nevezőjének”, melyet természetesen kibővíthetnek a felekezeti külön-anyagrészek.

Még két kérdésről szeretnék itt röviden beszélni.

Korábban azt mondtam, hogy a felekezeti énekkönyvek ki is egészítik egymást a közös anyag őrzése tekintetében. Mire gondoltam?

Elsősorban természetesen a repertoárra. Minden felekezeti énektárban vannak olyan darabok, melyek fájdalmasan hiányoznak a másiktól, fájdalmasan nemcsak ökümenikus szempontból, hanem a saját felekezeti örökség szempontjából is. A repertoár terjedelmét illetően nemcsak a magyar törzsanagra gondolunk. A gyűjteményben természetesen szerepelnie kell annak is, amiről itt most nem beszéltünk: a gregorián repertoár egy részének, genfi zsoltár-sorozatnak, a német korálrepertoár terjesztésre legméltóbbnak ítélt darabjainak is.

De a közlés *mikéntjében* is van mit méríteni a másikéiból:

1. A törzsananyag *szövegei* tekintetében a reformátusok sokkal hitelesebbek és a hagyományhoz hűségesebbek, mint a katolikus könyvek. Általában elmondható, hogy a református szövegeket alapvetően jellemző egyszerűség a gyülekezeti szemponjtábjából is fölötte áll egyes katolikus szövegek szecessziós, vagy egyes evangélikus szövegek romantikus stílusának. Az is igaz viszont, hogy a református szövegek archaizmusa előbb-utóbb recepciós nehézséget fog okozni, hosszúságuk pedig sokszor nem egy gazdag tartalom jele, hanem bőbeszédűség vagy a XVI. századi költők rímkényszerének eredménye. Egy ökümenikus énekgyűjtemény legtöbbször a református szövegből indulhatna ki, de azok alapos revíziója valószínűleg elkerülhetetlen lesz, ha a XXI. századot akarjuk szolgálni vele.

2. Viszont a református könyvnek van oka tanulni a katolikustól a *kottakép, ritmus* tekintetében. Kodály már a 20-as években bizonyította, hogy a régi énekeskönyvek kottaképe sokszor hibás, ritmikailag árnyalatlan, s ha a darab né tán e merev ütemezésben került volna is ki a szerző tolla alól vagy érkezett meg külföldről, elsősorban azzal vált magyarrá, hogy beilleszkedett a magyar ritmusrendszerbe és előadási stílus-hagyományba. Ezt pedig nem a könyvtárak őrzik, hanem az élő néphagyomány. Míg Kodály tanítása a Szent Vagy Uram! című régi katolikus, valamint az újabb református énekkönyv szerzőit arra inspirálta, hogy felekezetük hanyatló énekgyakorlatát a XVI–XVII. századi forrásokból újítsák meg, az előadásmódra és ritmusra vonatkozó kodályi tanítás, úgy látszik, nem jutott el fülükhöz, vagy nem hittek annak megvalósíthatóságában. Azóta az új katolikus énektár határozott lépést tett a kodályi tanítás szellemében, s igazolta annak realitását. Az evangélikus énekkönyv a ritmusértékek diminuálásával akart közeledni az iskolákban megszokott kottakép felé, de ez véleményem szerint formális eljárás volt, s azon felül stílári szemponjtól differenciálatlanul alkalmazták. Úgy vélem, az ökümenikus gyűjteménynek abban a szellemben kell átgondolni a ritmusképet, amit az új katolikus énektár kísérletezett ki.

3. Végül szeretném felhívni figyelmüket még egy fontos területre. Közös hagyományainkat nem elég Magyarországon keresni. Vissza kell mennünk az ógyház korába is, mely véleményem szerint mindannyiunk közös tulajdona. Most nem akarok beszélni a bibliai énekek gazdag gyűjteményéről, mely mind a keleti, mind a nyugati az egyház zenéjének alaprétege. Utalni szeretnék viszont a himnuszok teológiailag, költészetileg és zeneileg egyaránt felülmúlhatatlan gazdagságára. Himnusz-fordítások mindhárom felekezet XVI–XVII. századi énekkönyveiben felbukkannak, s közülük jó pár a maiakban is jelen van. De számuk nem nagy, e repertoár jelentőségéhez méltatlan, fordításaik pedig bármily kedvesek szívünknek, többnyire igen kezdetlegesek. Az igazi magyar műfordítás-irodalom hazánkban a XVIII–XIX. század fordulóján, az ún. deákos költőkkel jelent meg, s a XX. században lett nagykorúvá. Elmondhatjuk, hogy a mai magyar műfordítási kultúra magasabb szintű, mint bármely európai nemzeté, s a legszebb magyar fordítások irodalmunk szerves részévé lettek. Ehhez a mércéhez méltó fordításokkal kellene eljuttatnunk a mai hívőhöz a latin (sőt talán görög) himnusz-költés színe-javát, amint erre már Babits Mihály példát adott az *Amor Sanctus*-ban. Ezzel énekrepertoárunk valóban s a szó legjobb értelmében ökümenikus tételekkel gyarapodhatna. Olyanokkal, melyek vallásilag is, kulturálisan is hitelesek, melyek a legmélyebb értelemben hagyományosak, ugyanakkor a XX. századi fordítás révén korszerűbben hangzanak, mint az örökölt magyar repertoár. A helyes arányok megtalálása az egyes korok, rétegek, stílusok között természetesen az alkotók kötelessége lenne.

Mindenesetre az alapelv azonos a magyar eredetű és az ősi keresztyén/keresztény örökség tekintetében: nem szemelgetni kell néhány tételt egymás repertoárjából, nem a felületi kapcsolatokat kell keresni, hanem arra kell építeni, ami igaz: a legmélyebb közös örökségre. Egy ilyen gyűjtemény, függetlenül gyakorlati felhasználásától, a magyar népénekkultúra monumentuma, talán *aere perennius monumentuma* lehetne.

Poco rubato

Ne szállj perbe énelem, én fölséges Is - tenem,
 mert nem i-ga-zul meg akkor az én lel-kem,
 s mél-tán el - vet - hetsz en - gem.